

MÂVERDÎ'DE TOPLUMSAL GELİŞME MODELİ

Social Development Model in Al-Mawardi

<https://doi.org/10.54429/sejad.1587335>

Zeynel Abidin KILINÇ

Prof. Dr.
Sakarya Üniversitesi,
Siyasal Bilgiler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Anabilim Dalı,
zkilinc@sakarya.edu.tr,
Orcid ID:0000-0003-3320-1290
Sakarya/ Türkiye

Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, iThenticate yazılımı ile taranmış, araştırma yayın ve etiğine aykırılık edilmemiştir.

CC BY-NC 4.0

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial License altında lisanslanmıştır.
This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Yazarlık Katkısı

Bu çalışmada yer alan yazarlar, çalışmaya eşit düzeyde katkı sağlamıştır.

Research & Publication Ethics

This article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using iThenticate, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

Copyright ©

Politik Ekonomik ve Sosyal
Araştırmalar Merkezi,
Sakarya/TÜRKİYE
Center for Political, Economic and
Social Research, Sakarya/TURKEY

Atıf / Citation

Kılınç, Z. A. "Mâverdî'de Toplumsal Gelişme Modeli". *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi* 12/2 (2024), 184-197.

Makale Bilgisi

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi: 18.11.2024

Kabul Tarihi: 20.12.2024

Yayın Tarihi: 30.12.2024

ISSN: 2147-6071 CİLT: 12
E-ISSN: 2147-7035 SAYI: 2
Cilt/Volume: 12 | Sayı/Issue: 2 |
Yıl/Year: 2024 (Aralık/December)

Mâverdî'de Toplumsal Gelişme Modeli

Özet

Toplumsal gelişme, bir toplumun tüm beşeri ihtiyaçlarının mümkün olduğunca yüksek düzeyde ve nitelikli biçimde karşılanabilmesini amaçlar. Avrupa'da ticaret devrimi ile başlayıp sanayi devrimi ile ivme kazanan Batı modernleşmesini açıklamak ve onları taklit etmek durumunda kalan Batılı olmayan ülkelere de bir tür rehberlik yapması için modernleşme modelleri geliştirilmiştir. Toplumsal gelişme sadece modern dönemde değil modern öncesi dönemde de toplumların temel sorunlarından birisi olmuştur. Gerek devletin güçlü olması gerekse toplumun refaha kavuşması toplumsal gelişmeye bağlı olduğu için bu alanda antik dönemden itibaren filozoflar ve devlet adamları bu konuyla ilgili görüşlerini ortaya koymuşlardır. Geleneksel İslam toplumunda da modernleşme dönemine kadar kendine özgü bir toplumsal gelişme anlayışı mevcuttur. Literatürde yaygın şekliyle Siyasetnâme olarak bilinen eserlerde gerek devletin güçlü olabilmesi gerekse toplumun huzur ve refahı, toplumsal gelişme ile doğrudan ilişkili görülmüştür. Bu çalışmada Abbasiler döneminde yaşamış olan Mâverdî'nin toplumsal gelişme sorununa yaklaşımı analiz edilmekte ve ana hatları ve varsayımları itibariyle evrensel nitelikte bir toplumsal gelişme modeline sahip olduğu ileri sürülmektedir. Takip eden bölümlerde ilk olarak modern dönemde geliştirilen kültürel ve kurumsal yaklaşımlar aktarıldıktan sonra Mâverdî'nin toplumsal gelişme modeli analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mâverdî, toplumsal gelişme, iyi yönetim, kötü yönetim, insan doğası

Abstract

Social development aims to meet all human needs of a society at the highest level and quality possible. Modernization models have been developed to explain Western modernization, which started with the commercial revolution in Europe and gained momentum with the Industrial Revolution, and to guide non-Western countries that had to imitate them. Social development has been one of the fundamental problems of societies not only in the modern period but also in the pre-modern period. Since the state's strength and the society's prosperity depend on social development, philosophers and politicians have expressed their opinions on this subject since ancient times. There was also a unique understanding of social development in traditional Islamic society until modernization. In the works commonly known as Siyasetnamas in the literature, both the strength of the state and the peace and welfare of the society were seen as directly related to social development. This study analyzes Mawardi's approach to the problem of social development and argues that he has a universal social development model in terms of assumptions. In the following sections, the cultural and institutional approaches developed in the modern period are first explained, and then Mawardi's social development model is analyzed.

Key Words: Al-Mawardi, social development, just rule, unjust rule, human nature

Jel: Q56, Q58

Giriş

Toplumsal gelişme, bir toplumun tüm beşeri ihtiyaçlarının mümkün olduğunca yüksek düzeyde ve nitelikli biçimde karşılanabilmesini amaçlar. Bu anlamda toplumsal gelişme ekonomik ilerlemeden çok daha kapsamlı bir kavramdır. Toplumsal gelişme, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerin özellikle ekonomik ilerlemelerini ifade etmek için kullanılmış olsa da zamanla herhangi bir toplumun bütün alanlarda topyekûn ilerlemesi olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Dolayısıyla eğitim, sağlık, çevre, kültür, maddi refah, şehircilik, ruh sağlığı, yaygın toplumsal güven gibi toplumun bütün yönlerini ilgilendiren ekonomik, siyasal, kültürel ve sosyal yönleri olan çok boyutlu bir olgudur (Midgley, 2014, 4-6, 15). Bu boyutlar arasında karşılıklı etkileşim vardır. Bir boyutun niteliği diğer boyutlar üzerinde olumlu ya da olumsuz yol açar. Toplumsal gelişme bu anlamda toplumun tüm yönleriyle dengeli ve bütüncül bir biçimde gelişmesidir.

Ekonomik ilerleme toplumsal gelişmenin zeminini teşkil eder. Bireylerin insani potansiyellerini geliştirecek eğitim, nitelikli bir hayat için şart olan sağlık, çevre, güvenlik, istihdam, hak ve özgürlükler ve adalet alanlarında gelişme maddi imkânlarla bağlıdır. Maddi imkânları yetersiz bir toplumun, gerek bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılaması gerekse toplumsal ilerlemeyi gerçekleştirmesi mümkün değildir. Bu nedenle bir toplumun gelişmesinde kritik faktör maddi ilerlemedir.

Batı modernleşmesiyle gündem gelen ve geleneksel toplumdaki yönlerden birisi olan lineer ilerleme düşüncesi zamanla modernleşme modellerinin geliştirilmesine yol açmıştır (Berlin, 1991, 1-2; Habermas, 1984, 147). Bir taraftan batı toplumlarının ticaret devrimi ile başlayıp sanayi devrimi ile ivme kazanan modernleşme sürecini açıklamak diğer taraftan onları taklit etmek durumunda kalan batılı olmayan ülkelere bir tür rehberlik yapması için geliştirilen modernleşme modelleri/teorileri genel olarak kabaca iki ana grupta tasnif edilebilir. İlki, kurumsal yapıların da önemini kabul etmekle birlikte kültürel unsurlara öncelik tanıyan kültürel yaklaşımdır. İkincisi, kültürel unsurları da dikkate almakla birlikte önceliği kurumsal yapılara ve yasal düzenlemelere veren kurumsal yaklaşımdır. Örneğin, günümüzde toplumsal gelişme sorununa çözüm arayışında kurumsal yaklaşım Acemoğlu ve Robinson'un *Ulusların Düşüşü* (2017) eseriyle baskın hale gelmiştir. Öncesinde ise, Sovyetler Birliği'nin 1991'de

dağılmasından hemen sonra Putnam tarafından yayımlanan Making Democracy Work (1993) başlıklı eserle kültürel yaklaşım 2010'lara kadar toplumsal gelişme alanında baskın eğilim durumundaydı. Gerek ulusal planlamalar gerekse IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar Putnam tarafından geliştirilen sosyal sermaye teorisini programlarının standart bir parçası haline getirmişlerdir. Kültürel ve kurumsal yaklaşımlar toplumsal gelişme literatüründe neredeyse dönüşümlü bir biçimde baskın hale gelmektedir.

Modernleşme modelleri modern döneme özgü olmakla birlikte toplumsal gelişme sorunu modern döneme özgü değildir. Geleneksel dönemde de toplumsal gelişme konusu devletlerin ve toplumların temel sorunlarından birisi olmuştur. Gerek devletin güçlü olması gerekse toplumun refaha kavuşması toplumsal gelişmeye bağlı olduğu için bu alanda antik dönemden itibaren filozoflar ve devlet adamları bu konuyla ilgili görüşlerini ortaya koymuşlardır. Hangi rejim türünün gelişmeye daha uygun olduğundan vergi oranları gibi daha teknik konulara kadar oldukça kapsamlı teoriler geliştirmişlerdir. Geleneksel İslam toplumunda da modernleşme dönemine kadar kendine özgü bir toplumsal gelişme anlayışı mevcuttur. Literatürde yaygın şekliyle *Siyasetnâme* olarak bilinen eserlerde gerek devletin güçlü olabilmesi gerekse toplumun huzur ve refahı, toplumsal gelişme ile doğrudan ilişkili görülmüştür.

Bu çalışmada Abbasiler döneminde yaşamış olan Mâverdî'nin toplumsal gelişme sorununa yaklaşımı analiz edilmekte ve ana hatları ve varsayımları itibariyle evrensel nitelikte bir toplumsal gelişme modeline sahip olduğu ileri sürülmektedir. Takip eden bölümlerde ilk olarak modern dönemde geliştirilen kültürel ve kurumsal yaklaşımlar aktarıldıktan sonra Mâverdî'nin toplumsal gelişme modeli analiz edilmektedir.

1. Kültürel Yaklaşım

Toplumsal gelişme sorununu en temel düzeyde bireylerin tavır, davranış, zihniyet ve sahip oldukları değerlere sıkıca bağlı gören yaklaşım kültürel yaklaşım olarak adlandırılır. Çeşitli versiyonları olmakla birlikte bu yaklaşımın temel argümanı şudur: Bir toplumun kurumsal yapıları değil, uzun bir tarihi süreç içerisinde gelişmiş olan değerleri ve zihniyeti bireylerin ve toplumun ekonomik ve siyasal davranışlarını belirler ve ancak belirli türden bir zihniyet ve değerler setine sahip toplumlar toplumsal gelişmeyi gerçekleştirebilir. Her zihniyet ve kültür kendine özgü tavır ve davranışlara yol açar.

Dolayısıyla bazı tavır ve davranışlar toplumsal gelişmeye imkân sağlarken diğer bazı davranış ve tavırlar toplumsal gelişmeye engel olabilir. Bu görüşün klasik örneği M. Weber'in protestan ahlakıyla kapitalizm arasında kurduğu ilişkidir. Weber'e göre, sadece Protestanlığın yol açtığı bir tür zihniyet ve davranış kalıbı Batı'da kapitalizmle sonuçlanacak şekilde sermaye birikimine ve sanayileşmeye katkıda bulunmuştur (Acemoğlu ve Robinsan, 2017, 60). Weber benzeri bir zihniyet ve davranış setinin diğer dinlerde ve Katoliklik ve ortodoksluk gibi diğer Hristiyan mezheplerinde gerçekleşmediği için bu dinlere ve mezheplere mensup ülkelerin toplumsal gelişme sürecine yeterince katılmadığını ileri sürerek kültürel yaklaşımının temeline belirli bir dini inancı yerleştirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika'nın uluslararası alanda baskın güç olmasıyla toplumsal gelişme alanında Amerikan kültürel özellikleri ve zihniyeti toplumsal gelişme için modele dönüştürülmüştür. Amerikalı siyaset bilimcileri, siyasetçiler ve iktisatçılar, Alexis de Tocqueville'nin *Amerika'da Demokrasi* başlıklı klasik eserinin bir tür devamı sayılabilecek şekilde Amerikan tarihi tecrübesinin ürettiği zihniyet, kültür ve davranış kalıplarını esas alan modeli kendi müttefiklerine toplumsal gelişme formülü olarak sunmuşlardır.

Kültürel yaklaşımın 1960'lı yıllarda popüler temsilcilerinden Seymour M. Lipset'e göre sosyo-ekonomik gelişme kentleşmeyi, eğitimi, medyayı, kitle iletişim araçlarını ve siyasal katılımı yaygınlaştırmak suretiyle bu süreçte modern bireyi de ortaya çıkarır. Geleneksel toplumun kapitalizmin ve liberal demokrasinin gelişmesine engel teşkil eden kanaatkâr iktisadi davranışı, sorgulamaksızın siyasal otoriteye itaatkâr tutumu ve genel anlamda bireysel inisiyatifi engelleyen kaderci değerleri, sosyo-ekonomik gelişme sürecinde yerini iktisadi açıdan kazanma arzusuna, siyasal açıdan sorgulama ve katılımcı davranışa ve bireysel inisiyatife yönelen modern bireye bırakır. Bu dönüşümle birlikte gelişen modern kültür ve zihniyet toplumsal gelişmenin gerektirdiği tavır ve davranışları bireylerin edinmesiyle sonuçlanır. Bu aşamadan sonra ise toplumsal gelişme hem mümkün hem de sürdürülebilir hale gelir (1959, 78-84).

Kültürel yaklaşım, Batılı olmayan birçok ülkenin modernleşme süreçlerinde, Batılı kurum ve yasaları neredeyse en son haliyle almalarına rağmen toplumsal gelişmeyi gerçekleştirmedi - 1950'lerden sonra Japonya ve yakın dönemde Güney Kore, Tayvan ve Singapur gibi birkaç istisna dışında - kayda değer bir başarı göstermede yetersiz kalmalarını kültürel değerlerin ve zihniyetin kritik faktörler olduğuna delil olarak sunar.

Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılmasını takiben bağımsızlığını kazanan ülkeler, Rusya dâhil olmak üzere, siyasi ve ekonomik açıdan Amerikan modelini taklit etmişlerdir. Başkanlık sistemini ve serbest piyasa kurumlarını ülkelerinde uygulamaya başlayan bu ülkeler çoğunlukla yeterli toplumsal gelişme gerçekleştirememişlerdir. Kültürel yaklaşım bu durumu kültürel değerlerin ve zihniyetin kritik faktörler olduğu teziyle açıklamıştır. Örneğin, Habermas, Batıdan transfer edilen siyasi ve ekonomik kurumların düzgün biçimde çalışması ve arzu edilen toplumsal gelişmeye yol açabilmesi için "özgürlüğe aşına bir topluluğun, bir siyasi kültürün, kültürel geleneklerin ve sosyalleşme kalıplarının destekleyici ruhuna" ihtiyaç olduğunu ve bu kültürün sosyalist gelenek içerisinde şekillenmiş toplumlarda mevcut olmadığı için bu toplumların başarılı olamadıklarını ileri sürmüştür (1992, 453). Pietrzyk de benzer şekilde bir açıklama sunar: "Doğu ve Orta Avrupa ülkelerinde 1989'dan sonra kurumsal demokrasiyi tesis etmek nispeten kolaydı fakat demokratik gelenekleri ve siyasi kültürü ortaya çıkarmak çok daha zordur... Burada bir ironi var: İnsanlar özgürlüklerini kazandılar fakat onu nasıl kullanacaklarını bilmiyorlar" (2003, 43).

Kültürel yaklaşım toplumsal gelişmeyi belirli bir kültür ve zihniyete ve bunların tayin ettiği bireysel davranış ve tutumlara bağladığı için bir yönüyle temkinli bir yönüyle de kötümser bir bakış açısına sahiptir. Toplumsal gelişme için kestirme ve zahmetsiz bir yol yoktur. Toplumsal gelişmeyi mümkün kılacak kültür ve zihniyetin gelişmesi uzun vadede mümkün olabilir fakat birçok ülkenin modernleşme tecrübesine bakıldığında, başarılı olmanın garantisi de yoktur. Modernleşme reformlarını on dokuzuncu yüzyılın ortalarında başlatmış Türkiye ve Rusya gibi birçok ülke halen toplumsal gelişmesini istenen düzeyde gerçekleştirememiş ve sık sık siyasi ve ekonomik krizler yaşamaktadır. Kültürel yaklaşımın son dönem baskın temsilcisi ve sosyal sermaye kavramını toplumsal gelişme literatüründe popüler hale getiren Putnam, kültürel yaklaşımın kötümser bakışını, kültürel unsurların olmadığı toplumlarda kurumsal ve yasal reformların "su üzerine yazı yazmak" gibi olduğunu ileri sürerek çarpıcı biçimde ifade eder (1993, 17).

2. Kurumsal Yaklaşım

Kurumsal yaklaşım, modern zihniyet ve kültürün önemini reddetmemekle birlikte, uzun vadede toplumsal gelişme açısından öncelikli olan faktörlerin kurumsal yapılar ve yasalar olduğu tezini ileri sürer (Acemoğlu ve Robinson, 2017, 60). Kurumsal yaklaşımın temel

varsayımı insan doğasının sabit özellikleri olduğu ve içerisine doğduğu kurumsal ortamın davranışlarını belirlediği görüşüdür. Bu nedenle bireyleri arzu edilen davranışlara yönlendirmek için içerisinde yaşadıkları kurumsal ve yasal ortamı değiştirmek yeterlidir (March ve Olsen, 1989, 159). Toplumsal gelişmeye uygun kültür ve zihniyet bağımsız değişkenler değil kurumsal yapıların ve yasaların sonuçlarıdır (Acemoğlu ve Robinson, 2017, 60).

Kurumsal yaklaşım kültürel yaklaşıma göre oldukça iyimser olup uygun kurumsal yapıların ve yasaların, hangi kültür ve geleneğe sahip olursa olsun, bütün toplumlarda arzu edilen sonuçları doğuracağını varsayar. Örneğin, aşırı çok partili sistemlerde istikrarsız koalisyonların varlığı kültürel yaklaşımcular tarafından siyasal kültürün yeterince demokratik olmaması ile açıklanır. Kültürel yaklaşıma göre, bu tür toplumlarda temel sorun muhalefete toleranssızlık, siyasetçiler ve seçmenler arasında demokratik değil hiyerarşik itaat ilişkisinin baskın olması ve kazananın ulusal iradeyi tek başına temsil ettiği kanaati gibi daha çok geleneksel kültürden kaynaklanan demokrasiye uygun olmayan ya da engel olan özelliklerin halen mevcut ve belirleyici olmasıdır. Kurumsal yaklaşım ise bu tür toplumlarda uygun seçim yasaları ile aşırı çok partili yapının, örneğin, seçim barajı ile giderilebileceğini düşünür. Türkiye’de 1982 Anayasası ile getirilen yüzde onluk genel seçim barajı, siyasal partilerin en azından seçim ittifakları yapmasına ve bir süreliğine de olsa güçlü tek parti iktidarlarına yol açmıştır. Kurumsal yaklaşıma göre, barajsız nispi temsil sistemi aşırı çok partili hayata yol açarken, seçim barajı aynı siyasal grupların seçim ittifakları yaparak kutuplaşmadan uzaklaştıklarını, farklı ideolojik eğilimlere sahip partilerin koalisyon ortakları olarak işbirliği yapma becerilerinin arttığını ve demokratik bir değer olarak toleransı geliştirdiklerini ortaya koymuştur (Kılınç, 2015, 13-17). Kurumsalcı yaklaşımın demokratik kültürün, demokratik kurumların tesisi ve uygulanması sonucu gelişeceği görüşü bu örnekte sosyolojik anlamda sosyalleşme süreci ile de uyumludur.

Kurumsal yaklaşımın kapsamlı bir modeli *Ulusların Düşüşü* başlıklı kitapta Acemoğlu ve Robinson tarafından geliştirilmiştir (2017). Yazarlar, ABD ve Meksika sınırının ikiye böldüğü Nogales kentini analiz için kullanarak çarpıcı bir şekilde kurumsal yapıların ve yasaların toplumsal gelişmede kritik rolünü ortaya koyarlar. Nogales Arizona kenti, ABD-Meksika sınırının ABD tarafında, Nogales Sonora kenti ise Meksika tarafında bulunur. Bu sınır, Gadsden Alımı anlaşmasıyla 1853’te belirlenmiştir. O günden

günümüze yaklaşık 170 yıldır iki kent farklı kurumsal yapılar ve yasal düzenlemeler içerisinde yaşamaktadır. Aralarındaki fark çarpıcıdır: Nogales Arizona kentinde yaşayanlar güvenlik, temel hak ve özgürlükleri kullanma, kurumsal yapılara güven ve seçimler aracılığıyla yönetimde söz sahibi olma açısından Nogales Sonora sakinlerine kıyasla çok daha iyi durumdadırlar. Nogales Sonora sakinleri ise gündelik hayatlarını sıkıntıya sokan ciddi problemlerle uğraşmak zorundadırlar. Devletin güvenliği sağlamada gösterdiği zafiyet, rüşvet ve kayırma, mafyanın yaygınlığı, siyasal hayatta yolsuzluk ve kayırmacılık Nogales Sonora sakinlerinin gündelik hayatlarının bir parçasıdır. Nogales Arizona'da ortalama hane halkı geliri Nogales Sonora'nın üç katıdır. Acemoğlu ve Robinson'a göre kültür, mezhep, coğrafya, iklim, ırk ve aile yapıları açısından aynı olan iki kentin ahalisi arasındaki gelişmişlik farkı ancak kurumsal yapıların ve yasaların farklılığıyla açıklanabilir (2017, 15-17).

ABD'de siyasal ve ekonomik kurumlar ve yasalar kapsayıcı (inclusive) iken Meksika kurum ve yasaları iktidar ve servet sahiplerinin menfaatine çalışacak şekilde kurgulanmış olup dışlayıcı (exclusive) ya da sömürücüdür (extractive) (Acemoğlu ve Robinson, 2017, 15-17). Kapsayıcı kurumsal yapılar etkin devlet, özel mülkiyet güvenliği, düzgün işleyen serbest piyasa, çoğulcu siyasal yapılar, hukukun üstünlüğü, temel hak ve özgürlükler, adil seçimler ve bağımsız yargı gibi tipik liberal demokratik ve serbest piyasa kurumlarını ve yasal düzenlemelerini içerir. Kapsayıcı kurumsal yapıların olduğu toplumlarda bu yapıların daha da pekişmesine destek olacak tavır, davranış ve zihniyet de zamanla gelişir. Öte yandan dışlayıcı kurumsal yapıların olduğu ülkelerde siyasal çoğulculuk zayıftır, siyasal, ekonomik, askeri ve bürokratik güçler oligarşik bir yapılanmaya sahiptir. Dışlayıcı/sömürücü kurumsal yapılara sahip ülkelerde, siyasal ve ekonomik sistem toplumun tüm sektörlerine sirayet etmiş ve kontrol eden oligarşik yapının menfaatine uygun biçimde işletilir. Uzun vadede kapsayıcı sistemler hem toplumsal gelişmeyi sağlamada hem de bu gelişmeyi toplumun tüm kesimlerine yaymada başarılı olurken dışlayıcı sistemlerde ülke kaynakları oligarşik iktidar sahipleri için kullanıldığı için toplumsal gelişme yeterince gerçekleşmediği gibi toplumun çoğunluğu geliştiği kadarıyla da bu gelişmeden yeterince pay alamaz (Acemoğlu ve Robinson, 2017). Bu nedenle, bu tür ülkelerde gelir dağılımı adaletsizliği yaygındır.

Acemoğlu ve Robinson'a göre, ABD-Meksika sınırının ikiye böldüğü küçük bir toplulukta tespit edilen gelişmişlik farkı, daha büyük ölçekte Soğuk Savaş döneminde

Doğu Almanya ve Batı Almanya ve günümüzde Kuzey Kore ve Güney Kore arasında da gözlemlenen farkla aynı nedenden kaynaklanır. Bu nedenle uzun vadede sürdürülebilir ve tüm toplum kesimlerine yayılacak bir gelişmenin kritik belirleyicisinin kapsayıcı kurumsal yapılar olduğunu ileri sürerler (2017, 71-72).

3. Mâverdî ve Toplumsal Gelişme

Siyasetnâmeler özellikle Hint ve İran gibi kadim doğu medeniyetlerinde geliştirilmiş olan adil yönetime dair eserlerdir. Devlet adamlarına rehberlik etmek üzere yazılmış bu eserlerle Müslüman düşünürler ve devlet adamları İran, Mısır ve Ortadoğu'nun diğer kısımlarının İslam orduları tarafından fethedilmesi sonucu tanışmışlardır (Kösoğlu, 2004, 112). İlk olarak bu eserlerden bir kısmı Arapçaya çevrilmiş ve zamanla Müslüman düşünürler kendi eserlerini yazmışlardır. Örneğin, Farsça'dan Arapçaya İbn Mukaffâ tarafından çevrilen ilk siyasetnâme Hint medeniyetine ait olan *Kelile ve Dimne*'dir. *Edeb'üd-Dünya ve'd-Din* (Mâverdî), *Yöneticilere Öğütler* (Gazali), *Siyasetname* (Nizamülmülk) ve *Kenzü'l Küberâ* (Şeyhoğlu) gibi birçok telif siyasetnâmeler Müslüman düşünürler tarafından yazılmıştır.

Siyasetnâmeler bir yandan devletin güçlü olmasını diğer yandan toplumsal düzen ve istikrarın sağlanmasını ve toplumun refaha kavuşmasını adil yönetime bağlamıştır. Siyasetnâmelerin temel amacı yöneticilere adil yönetimin pratik formüllerini sunmaktır. Yöneticilerin adil yönetimi gerçekleştirebilmeleri için gerekli olan erdemler ve beceriler geçmiş milletlerin tecrübeleri, devlet adamları ve filozofların deyişleri kaynak olarak kullanılarak oldukça sade ve açık biçimde analiz edilmiştir (Canatan, 2014, 6-9).

B. Lewis siyasetnâmelerde *adalet* kavramının çok özel bir yeri ve anlamı olduğunu söyler. Lewis'e göre adalet kavramı sadece dar ve teknik anlamda yargısal adaletle sınırlı değildir. Adalet, Müslüman düşünürler için hem devletin güçlü olmasına imkân sağlayacak hem de toplumun refah ve düzenini temin edecek iyi yönetimin temel kriteridir: "Müslüman düşünürler için... adalet idealdir, iyi yönetimlerle kötü yönetimlerin ayırt edilebildiği mihenk taşıdır" (1996, 57).

Abbasiler döneminde yaşamış olan alim ve devlet adamı Mâverdî (974-1058) siyasetnâme geleneğine kapsamlı biçimde katkıda bulunmuş önemli bir Müslüman düşünürdür. Mâverdî toplumsal gelişmeye dair modelini, *Edeb'üd-Dünya ve'd-Din / İslam'da Dünya ve Din Edebi* başlıklı eserinin dördüncü ünitesinin "Dünyanın Düzeni ve

“İnsanların Huzuru” alt başlığında siyasetnâmelere özgü üslupta ve derli toplum biçimde aktarır. Bu kısımda insan doğası (fıtratı), toplum halinde yaşamının zorunluluğu, etkin bir merkezi otoritenin (devletin) düzen ve istikrar için lüzumu, toplumun ihtiyaçlarının karşılanabilmesi ve ülkenin imarı (gelişmesi) ve yöneticilerin nitelikleri gibi meseleleri analiz eder. Toplumun ihtiyaçlarının karşılanması, ülkenin imarı ve etkin/güçlü bir devletin şartı olarak altı ilkededen bahseder: “İnsanların, hükümlerine tam olarak uyduğu din; muktedir sultan; herkese uygulanan yaygın adalet; genel emniyet; geniş emel; devamlı bolluk ve ucuzluk”¹ (1982, 191-198, 199).

Mâverdî, modelinin temeline toplum tarafından kabul edilmiş ve uygulanan dini koyar. Bu ilke, günümüz terminolojisine aktarıldığında toplumun üzerinde ittifak ettiği ve davranışlarını yönlendiren temel hayat felsefesi ve hayat tarzı olarak yorumlanabileceği gibi daha gevşek biçimde anayasal temeller üzerinde uzlaşmayı da ifade eder. Temeller üzerinde uzlaşma toplumsal düzen ve istikrarın öncelikli şartlarındandır. Bir toplum olmanın en temel gereklerinden birisi ortak duygu, düşünce ve kimlik kaynağı olarak ister seküler ister dini olsun üzerinde uzlaşılan bir dizi temel ilkelerdir. Herkesin aidiyet hissedeceği ve davranışlarını belirleyecek bir değerler setine ihtiyaç vardır. Mâverdî’de ilk ilke bu şartı karşılar. Muktedir sultan şartı, günümüz terminolojisiyle etkin devlete denk düşer. Toplumsal düzen ve istikrarı sağlamak ve toplumsal gelişmeyi gerçekleştirebilmek için ihtiyaç duyulan sadece sultan değil, muktedir sultandır. Birçok ülkede devlet olmakla birlikte yeterince etkin olmadığı için gerek düzen ve istikrarı sağlamada gerekse toplumsal gelişmeyi gerçekleştirmede başarılı olamadıklarını görürüz. Bu iki ilke adil yönetimin ön-şartlarıdır. Bu aşamadan sonra adil yönetim gelir ve genel emniyet, geniş emel ve devamlı bolluk adil yönetimin doğrudan sonuçları olarak ortaya çıkar. Lewis’in belirttiği üzere adalet kavramı iyi yönetime referans olarak kapsamlı bir kavramdır. Adalet, iyi yönetim olarak dar anlamda yasaların ayırım gözetilmeksizin

---

¹ Siyasetnâmelerde “Adalet Dairesi” olarak bilinen meşhur formül toplumsal gelişme modeli olarak düşünülebilir. Mâverdî de Adalet Dairesi formülüne devlet yönetimi analizlerinde yer vermekle birlikte burada ortaya koyduğu altı ilke Adalet Dairesi’nden daha geniş ve detaylı olarak toplumsal gelişme modelini ortaya koyar.

herkese eşit biçimde uygulanmasını ve yargının düzgün işlemlerini kapsadığı gibi, bireylere tanınan hak ve hürriyetlerin, can ve mal güvenliğinin, haysiyet ve onurun korunmasını, devlet makamlarının ve kaynaklarının emanet olarak görülmesini, bireylerin emeklerinin karşılığını alabilmelerini ve devlet görevlilerinin ve devletin de temel ilkelere uygun davranmalarını ya da hukuka tabi olmalarını kapsar. Mâverdî'de adalet bu nedenle kapsamlı ya da yaygın adalet olarak adlandırılır.

Yaygın adaletin ilk etkisi, günümüz sosyal bilimler terminolojisiyle yaygın toplumsal güven kavramına denk gelen genel emniyetin ortaya çıkmasıdır (Putnam, 1993). Adil yönetim, bireylerin devlete ve birbirlerine karşı güven duymalarına yol açar. Mâverdî, devlete itaatin korkuya değil sevgi ve güvene dayanması gerektiğini söyler. Bu adil idare ile mümkün hale gelir: "Onunla [yaygın güvenle] nefisler huzur bulur; gayretler gelişir; suçsuzlar barınır ve zayıflar ünsiyet bulur. Çünkü korkanın rahatı ve çekinenin huzuru olmaz" (1982, s. 215).

Yaygın güven ortamı Mâverdî'nin insan fitratında/doğasında bulunduğunu söylediği ve bazen geniş emel bazen de ömrü aşan emel diye adlandırdığı, günümüz terminolojisiyle kazanma arzusunu uyandırır ve insanları her alanda gayret göstermeye teşvik eder. Ömrü aşan emel "insanların kalbine Allah tarafından dünyanın imarı kastıyla atılmış olan" kazanma, refahını artırma ve bolluk içerisinde yaşama arzusudur. Ömrü aşan emel ya da kazanma arzusu "insan ömrünün kifayet etmediği şeyleri kazanmaya, hayatta elde edilmeleri umulmayan dünya arzularını gerçekleştirmeye insanları teşvik edecek derecede genişler." Ömrü aşan kazanma arzusu olmasaydı "herkes günün ihtiyaçlarını hazırlamakla yetinip yarına bir şey tedarik etmezdi" dünya "bir harabe" olurdu (1982, 218-219).

Mâverdî'ye göre insan fitratında bulunan sınırsız kazanma arzusu toplumsal gelişmenin itici gücüdür. Kazanma arzusu bireylerin bütün toplumsal alanlarda enerjik olmalarına ve nihai aşamada toplumsal gelişmeye yol açar. Toplumsal gelişme ise "zenginler ile fakirler arasındaki dengesizliği" azaltarak yoksulluktan kaynaklanan "hased ve düşmanlığı" engeller... insanlar arasında yardımlaşma ve dayanışma çoğalır... bolluk ve ucuzluk zenginliği ve zenginlik de cömertlik ve emniyeti" getirir ve "insanlar arasında sevgi, ... yöneticilere karşı devamlı itaat hasıl olur. Ülke imar olur. Mal ve servet gelişir. Nesil artar. [Yönetici] de makamından emin olur" (1982, 209, 217).

Bu aşamadan sonra üretken toplumun sağladığı vergi kaynaklarıyla devletin gelirlerinin de arttığı ve dolayısıyla etkin ve güçlü devletin varlığının teminat altına alındığı görülür. Adil yönetimin sağladığı yapısal ortamda kazanma arzusunun harekete geçmesi hem bireylerin mutluluğunun ve toplumun refahının hem de devletin etkinliğinin ve güçlü oluşunun kaynağıdır. Adil yönetim bu anlamda doğurgan bir döngü meydana getirerek sürdürülebilir toplumsal gelişmeye imkân sağlar.

Öte yandan adil yönetimin aksi olan kötü yönetimde gerek devlet kurumlarına gerekse topluma güven duyulmayacağı için bu süreç olumsuz biçimde işleyerek kısır döngüye yol açar. Kötü yönetim devlete ve topluma güvensizliğe neden olur. Yaygın toplumsal güvenin olmadığı ortamda insan fitratında mevcut olan kazanma arzusu kendisini gerçekleştirecek yapısal ortamdan mahrum kalır ve toplumsal refah yerine yoksulluk yaygınlaşır: “Korku ve endişe, insanları işlerini görmekten ve müstakil tasarruflardan men’edeceği ve beşeri ihtiyaçların ve bütün insanlığın nizamının bağlı bulunduğu gerekli maddelerin temininden alıkoyacağından,” bireylerin inisiyatif almaktan kaçınarak çalışmayı terk etmesi ülkenin sefalet ve yoksulluğa sürüklenmesine neden olacaktır (Mâverdî, 1982, 215). Özellikle ekonomik üretkenliğin diğer tüm toplumsal ihtiyaçların gerektirdiği mali kaynağı sağladığı dikkate alınırsa bireylerin kazanma aruzlarının harekete geçmemesi genel bir toplumsal gerilemeyle sonuçlanacaktır. Halk yoksulluğa maruz kalırken devlet de ihtiyaç duyduğu kaynağı elde edemeyecektir. Bu nedenle Mâverdî’ye göre, “insanların... emniyetlerini ortadan kaldıran bir şeyden daha zararlı bir şey yoktur” ve “dünyanın düzeni bozuk olursa insanların göreceği nimet, içlerine sinmediği gibi, maruz kalacakları felaket de pek acı tesirler bırakır” (1982, 198). Adil yönetimin sağladığı “bolluk ve ucuzluk insanların salahını nasıl temin ediyorsa” kötü yönetimin neden olduğu “kıtlık da o nispette fesad sebeplerini ve ortamını hazırlar.” Mâverdî’ye göre kötü yönetim kadar “dünyayı kısa zamanda harap eden ve insanların vicdanını bozan bir şey yoktur” (1982, 209, 2018).

Sonuç

Mâverdî’de toplumsal gelişmenin ana kaynağı insan fitratındaki ömrü aşan kazanma arzusu olmakla birlikte bu arzunun uyanacağı ve harekete geçeceği ortam adil/iyi yönetimdir. İyi yönetim, toplumsal temeller üzerinde uzlaşmış ve etkin bir devlete ilaveten düzgün işleyen yargı, makul vergilendirme sistemi, hayat ve özel mülkiyet

güvenliği hem yönetilenlerin hem de yöneticilerin hukuka tabi olması ya da hukukun üstünlüğü, yaygın toplumsal güven gibi unsurları içerir. Bu unsurlar ağırlıklı olarak yapısal ya da kurumsal çerçeve ile ilgilidir. Bu nedenle Mâverdi'nin toplumsal gelişme modelinin kurumsal nitelikte bir model olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Öte yandan siyasetnâmelerde adil yönetime ve dolayısıyla toplumsal refaha kavuşmuş ülkelere örnek verilirken Müslüman toplumlardan olduğundan daha çok Müslüman olmayan eski medeniyetlere, özellikle de Sâsânîler'e, atıfta bulunulur. Bu nedenle siyasetnâmelerde adil yönetimin Müslümanlara özgü olmayıp evrensel niteliğe sahip bir durum olduğü görülür. Mâverdi'nin toplumsal gelişme modeli de kazanma arzusuna sahip insan fitratı ve bu arzunun gerçekleşeceği yapısal ve yasal düzenlemelerden oluştuğu için belirli türden, örneğın bireyci ya da toplulukçu bir kültüre, ırka ya da Weber'de olduğü gibi özel bir mezhebe bağlanmamıştır.

Kaynakça

- Acemoğlu, Daron ve Robinson, James A. *Ulusların Düşüşü*. (çev. F. R. Velioglu), İstanbul: Doğan Kitap, 2017.
- Berlin, Isaiah. *The Counter-Enlightenment*. H. Hardy (Dr.), Against the Current: Essays in the History of Idea. Oxford: Claredon Press, 1991.
- Canatan, Kadir. *İslâm Siyaset Düşüncesi ve Siyasetnâme Geleneği*. İstanbul: Doğu Kitabevi, 2014.
- Habermas, Jürgen. *The Theory of Communicative Action: Reason and the Rationalization of Society*. Cilt 1, Boston: Beacon Press, 1984.
- Habermas, Jürgen. *Further Reflections on the Public Sphere*. Habermas and the Public Sphere. (Der. Craig Calhoun). Massachusetts: MIT Press, 421-461, 1992.
- Kılınç, Zeynel A. "Başkanlık Sistemi ve Güçlü Tek Parti Hükümeti". *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi* 1/2 (2015), 12-24.
- Kösoğlu, Nevzat. *Hukuka Bağlılık Açısından Eski Türkler'de ve Osmanlı'da Devlet*, 2. Baskı, İstanbul: Ötüken, 2004.
- Lewis, Bernard. "Islam and Liberal Democracy: A Historical Overview". *Journal of Democracy* 7/2 (1996), 52-63.
- Lipset, Seymour Martin. "Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy". *The APSR* 53/1 (1959), 69-105.
- March, James G. & Olsen, Johan P. *Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics*. New York: Free Press, 1989.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen. *Edeb'üd-Dünya ve'd-Din*. (çev. Ali Akın). İstanbul: Temel Neşriyat, 1982.
- Midgley, James. *Social Development: Theory and Practice*. London: Sage, 2014.
- Pietrzyk, Dorota I. "Democracy or Civil Society?". *Politics* 23/1 (2003), 38-45.
- Putnam, Robert D. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press, 1993.